

Taal als afbeelding

Over de *Tractatus Logico-Philosophicus* van Ludwig Wittgenstein

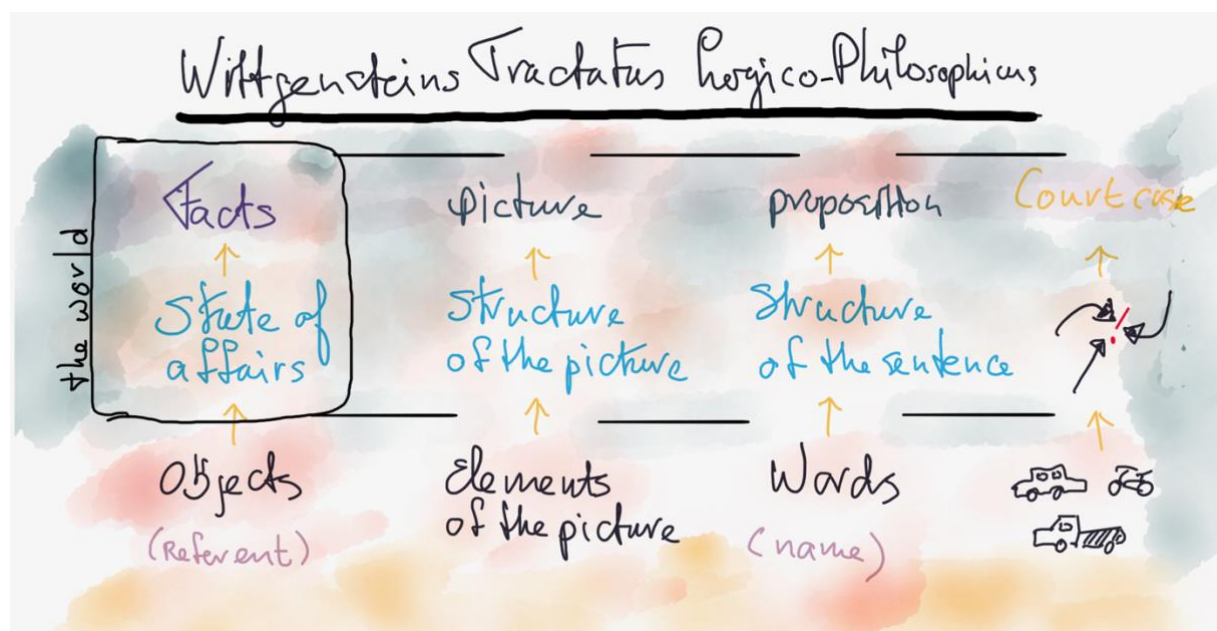
Rijk Willemse, april 2021

Ludwig Wittgenstein (1889–1951) is misschien wel een van de grootste filosofen van de twintigste eeuw. Hij schreef de *Tractatus Logico-Philosophicus* (Wittgenstein, 1921) een bijzonder en lastig werk over taal, denken en werkelijkheid. Het werk had meteen een enorme invloed in de filosofie en de logica

De opvattingen van Wittgenstein over de beperkingen van taal zijn van groot belang, juist in deze tijd van scepsis, samenzweringsdenken en achterdocht ten aanzien van wetenschappelijke uitspraken. De *Tractatus* is beslist niet gemakkelijk toegankelijk, al was het maar vanwege de uitzonderlijke en compacte indeling – het bestaat uit zeven hoofdparagrafen die elk uit enkele vaak cryptische zinnen bestaan, met daarin vergelijkbare, hiërarchisch genummerde sub-paragrafen. (Kijk [hier voor een interactieve online versie](#) ervan.) Daarom nu een poging tot een samenvatting die beslist niet de pretentie heeft volledig te zijn, noch volledig correct; ze moet inspireren tot verdere studie en helder denken.

Hoe het begon

Wittgenstein was geschoold in de wiskunde en de logica, en voor de *Tractatus* onderzocht hij onder meer de relatie tussen taal en werkelijkheid. In 1914 las hij in een tijdschrift over een rechtszaak in Parijs waarbij de betrokken juristen een verkeersongeval uitbeeldden met speelgoedauto's, poppetjes en huisjes, om tot een goed beeld van de stand van zaken te komen (Malcom, 2001). Dit inspireerde Wittgenstein tot zijn afbeeldingstheorie van taal (*picture theory of language*).

Figuur: de afbeeldingstheorie van Wittgenstein verbeeld

Eenvoudig gezegd: Net zoals de speelgoedauto'tjes en de poppetjes de structuur van het verkeersongeval uitbeelden, zo beelden woorden, in zinsverband, de structuur van een bepaalde stand van zaken uit. In (2.1) van de Tractatus beschrijft Wittgenstein deze verhouding tussen taal en feiten: "We make to ourselves pictures of facts."

Bertrand Russell, zijn leermeester, vriend en discussiepartner in Cambridge, zegt het in zijn inleiding van de eerste uitgave van de Tractatus als volgt: "Een afbeelding is een model van de werkelijkheid. Met de objecten in de werkelijkheid komen de elementen van de afbeelding overeen: de afbeelding zelf is een feit. Het feit dat dingen een bepaalde relatie tot elkaar hebben, wordt weergegeven door het feit dat in de afbeelding de elementen ervan een bepaalde relatie tot elkaar hebben." (Russell, 1922)

Wittgenstein zegt in (2.161): "In de afbeelding en het afgebeelde moet iets overeenkomstigs zijn, zodat het ene het andere kan afbeelden." En in (2.17): "Wat de afbeelding met de werkelijkheid gemeen moet hebben om deze – goed of fout – te kunnen afbeelden, is haar voorstellingsvorm."

Dus, als Wittgenstein in (1) zegt "De wereld is alles wat het geval is", dan heeft hij het niet over de dingen (*objects*), maar over de stand van zaken (*state of affairs*) en de feiten (*facts*). Dat is zowel voor de filosofen van zijn tijd, als voor ons filosofische leken een opmerkelijke stap. De Tractatus gaat niet over de wereld zoals dat bij empiristen als Locke en Hume het geval was, en zelfs voor Russell ging dit verder dan zijn theorie van 'sense-data'. Als we over de wereld willen spreken, stelt Wittgenstein, moet het over de stand van zaken en de feiten gaan. In (3) maakt hij de volgende stap, naar het denken over die wereld en zegt hij: "De logische afbeelding van de feiten is de gedachte".

Taal en logica

In zijn voorwoord stelt Wittgenstein: "Dit boek behandelt de problemen van de filosofie en laat zien dat de methode om deze problemen te formuleren berust op een verkeerd begrip van de logica van onze taal. De hele betekenis ervan kan als volgt worden samengevat: Wat überhaupt kan worden gezegd, kan duidelijk worden gezegd; en waarover men niet kan spreken, moet men zwijgen."

Wittgenstein past de taal van de symbolische logica toe om in proposities te spreken over de wereld. Dat betreft een afbeelding van zinnen uit de 'gewone taal' in een wiskundige notatie, maar dat betreft ook een nieuwe rekenmethode met waarheidstabellen waarmee de waarde van die zinnen uitgerekend kan worden.

We zullen de symbolische logica van Wittgenstein kort illustreren met een voorbeeld, omdat de technische uitweidingen die de Tractatus op dit punt geeft voornamelijk dienen om de stellingen ervan te onderbouwen en bewijzen. Voor een intuïtief begrip van wat Wittgenstein ermee wil zeggen, zijn die oefeningen denk ik niet nodig.

Als je in de gewone taal zegt "Jan slaat Piet", dan kun je dat verwoorden met een logische propositie: ' aRb ', waarbij a Jan afbeeldt, b Piet en R het slaan. Of iets ingewikkelder (3.1432): "We moeten niet zeggen dat het complexe teken ' aRb ' zegt dat ' a in een bepaalde relatie R

tot b staat'; maar we moeten zeggen dat ' a ' in een bepaalde relatie staat tot ' b ', uitdrukt dat aRb ."

Proposities kunnen weer samengesteld zijn uit andere proposities, zodat we ook ingewikkelde zinnen kunnen bouwen. Bijvoorbeeld de propositie p kan "het regent" afbeelden, en propositie q "de straten worden nat"; samen kunnen ze de propositie ' $p \& (p \rightarrow q)$ ' vormen ("als het regent worden de straten nat"), de zogenaamde *modus ponens*. Iets uitgebreider en in overeenstemming met deze logische formule: "het regent, en als dat waar is, worden de straten nat". Maar ook: ' $p \vee \sim p$ ' ("het regent of het regent niet") is zo'n logische formule. Met waarheidstabellen kun je dan uitrekenen of de betreffende proposities en hun deelproposities waar of onwaar zijn.

De ladder weggooien

Wittgenstein stelt dat die logische taal een betere manier is om over de wereld te spreken. Want (3.323): "In de taal van alledag komt het heel vaak voor dat hetzelfde woord twee verschillende betekenissen draagt – en daarom tot twee verschillende symbolen behoort – of dat twee woorden, die verschillende betekenissen dragen, op dezelfde manier worden toegepast."

Daarom zegt hij in (3.325): "Om deze fouten te vermijden, moeten we een symboliek gebruiken die ze uitsluit, door niet hetzelfde teken in verschillende symbolen toe te passen en door niet op dezelfde manier tekens toe te passen die op verschillende manieren iets betekenen. Dat wil zeggen een symboliek die gehoorzaamt aan de regels van de logische grammatica – van de logische syntaxis."

Tegelijkertijd stelt hij vast dat we ook met die logische taal geen echte stappen kunnen zetten. Ze helpt ons niet om de toekomst af te leiden uit het heden, iets waarvoor logisch empirist Hans Reichenbach later de waarschijnlijkheidsleer zou toepassen als beste benadering.

Immers, zegt Wittgenstein, die samengestelde proposities van de logica zijn allemaal tautologieën, altijd waar, onafhankelijk van de stand van zaken en alleen maar afhankelijk van de logische premissen en wetten. Ze hebben dus in principe geen verband met de wereld. De samengestelde propositie "Het regent of het regent niet" (' $p \vee \sim p$ '), bijvoorbeeld is altijd waar. En de propositie "Als het regent worden de straten nat" (' $p \& (p \rightarrow q)$ ') is ook altijd waar, want als p waar is, en als uit het feit dat p waar is volgt dat q waar is, dan is q ook waar (*modus ponens*).

In (6.12) stelt Wittgenstein het zo: "Het feit dat de proposities van de logica tautologieën zijn, toont de formeel-logische-eigenschappen van taal, van de wereld aan." En (6.11): "De proposities van de logica zeggen dus niets. (Het zijn de analytische proposities.)"

Maar dat is niet de enige – en beste – reden waarom Wittgenstein aan het einde van de Tractatus de ladder wil weggooien waarmee hij op dit punt is aangekomen. Hij zegt, en is met die stellingname nog principiëler, dat de taal niet voldoet om de taal te beschrijven. Russell zegt hierover in zijn inleiding tot de Tractatus het volgende: "Dit is misschien wel de

meest fundamentele stelling van mijnheer Wittgensteins theorie: Dat wat de zin en het feit gemeen moeten hebben volgens hem niet op zijn beurt in taal kan worden gezegd.” (Russell, 1922)

Wittgenstein zegt het in (5.6) zo: “De grenzen van mijn taal zijn de grenzen van mijn wereld.” En daarom stelt hij als laatste lemma (7), zonder verdere sub-paragrafen: “Waarover je niet kunt spreken, daarover moet je zwijgen.”

Het taalspel spelen

Later in zijn loopbaan zet Wittgenstein zijn Tractatus verder van zich af. Taalgebruik, stelt hij dan, is afhankelijk van de situatie waarin de taal gebruikt wordt. De regels voor het gebruik van gewone taal zijn niet goed of fout, niet waar of onwaar, maar de taal is alleen nuttig voor de specifieke toepassingen waarin ze worden toegepast. Volgens Wittgenstein is taal geschikt om verschillende soorten sociale activiteiten mee uit te voeren, en moet je oppassen om die taalspelen niet door elkaar te halen. De betekenis van het woord is nu opgesloten in het gebruik ervan in de taal, in het taalspel. (Wittgenstein, 1952)

Maar dat is een heel andere invalshoek dan die we in deze samenvatting van de Tractatus Logico-Philosophicus bij de hand hebben. Een uitdaging voor een volgende samenvatting...

Aanbeveling

Wittgenstein zegt in zijn voorwoord tot de Tractatus: “Dit boek zal misschien alleen worden begrepen door degenen die zelf de gedachten die erin worden uitgedrukt al hebben gedacht – of soortgelijke gedachten. Het is dus geen leerboek. Het doel ervan zou zijn bereikt als er één persoon was die het met begrip zou lezen en aan wie het genoeg schonk.” (Wittgenstein, 1921)

Lees de Tractatus al bladerend door. Neem je niet voor om het werk in een keer van begin tot eind tot je te nemen, en neem je ook niet voor om alles in een keer te begrijpen. Dat zijn illusies en voornemens die kunnen leiden tot teleurstelling. Kijk vooral eerst ook in de ‘secundaire literatuur’, bijvoorbeeld (Anscombe, 1959) en vertrouw op de routes door de Tractatus die deze schrijvers voor je uitzetten. Of begin bijvoorbeeld met de route van de samenvatting die je nu leest en leg mijn afbeelding van de afbeelding er gerust naast.

Bronnen

- Anscombe, G.E.M., 1959. An Introduction to Wittgenstein’s Tractatus. Thoemmes Press, Bristol.
- Malcom, N., 2001. Ludwig Wittgenstein: A Memoir. Oxford University Press.
- Russell, B., 1922. Introduction to the Tractatus Logico-Philosophicus, in: Tractatus Logico-Philosophicus. p. ix tot xxii.
- Wittgenstein, L., 1952. Philosophische Untersuchungen. Suhrkamp.
- Wittgenstein, L., 1921. Tractatus Logico-Philosophicus. Routledge.